

حقوق بزه دیدگان در ایران

(با نگاهی به کنوانسیون ۲۰۱۰ حقوق بشر)

مؤلفان:

مهدی سعید عارفی

(وکیل پایه یک دادگستری و مدرس دانشگاه)

رضا نصیری

(وکیل پایه یک دادگستری)

انتشارات اودیسه

۱۳۹۸

سرشناسه	:	نصیری، رضا، ۱۳۵۱ -
عنوان و نام پدیدآور	:	حقوق بزه‌دیدگان در ایران (با نگاهی به کنوانسیون ۲۰۱۰ حقوق بشر) / مولفان رضا نصیری، محمد شعیب عارفی.
مشخصات نشر	:	آمل: اودیسه، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	:	۱۳۷ ص.
شابک	:	۲۰۰۰۰۰ ریال ۹۷۸-۶۲۲-۶۱۸۰-۸۴۹
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
موضوع	:	قربانیان جرم و جنایت -- وضع حقوقی و قوانین -- ایران
موضوع	:	Iran -- Legal status, laws, etc. -- Victims of crimes
موضوع	:	قربانیان جرم و جنایت -- وضع حقوقی و قوانین
موضوع	:	.Victims of crimes -- Legal status, laws, etc.
موضوع	:	قربانیان جرم و جنایت
موضوع	:	Victims of crimes
شناسه اف-۵	:	عارفی، محمدشعیب، ۱۳۶۱ -
رده بندی کنگره	:	H۷۱۳۵۰/۲۵
رده بندی دیویی	:	۳۶۲/۸۲
شماره کتابشناختی م	:	۵۹۴۹۹۱۹

ISBN:978-622-6180-84-9

شناسنامه کتاب:

نام کتاب:	حقوق بزه‌دیدگان در ایران (با نگاهی به کنوانسیون ۲۰۱۰ حقوق بشر)
مؤلفان:	محمدشعیب عارفی - رضا نصیری
ویراستار:	ام البنین ذوالفقاری
طراح جلد:	شهرام فیروزی
صفحه بندی:	سارا فیروزی
شمارگان:	۱۰۰۰ نسخه
نوبت چاپ:	اول - ۱۳۹۸
ناشر:	اودیسه (odyse.ir)
چاپخانه:	فیروزچاپ
صحافی:	گاندی
قیمت:	۲۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۱۸۰-۸۴-۹

حق چاپ محفوظ است

فهرست

عنوان	صفحه
پیش‌گفتار.....	۷
فصل اول پیرامون بنیاد و ساختار پژوهش.....	۱۳
۱-۱- بنیادها.....	۱۴
۱-۲- بیان مسئله.....	۱۴
۱-۳- اهمیت و ضرورت انجام پژوهش.....	۱۵
۱-۴- سوالات پژوهش.....	۱۶
۱-۵- فرضیه پژوهش.....	۱۷
۱-۶- اهداف پژوهش.....	۱۷
۱-۷- روش پژوهش.....	۱۸
۱-۸- ساختار پژوهش.....	۱۹
فصل دوم: ادبیات پژوهش.....	۲۱
۱-۲- معنای بزه‌دیده، گستره مفهوم و سیر تکاملی بزه‌دیدگی.....	۲۲
۱-۱-۲- معنای لغوی بزه‌دیده.....	۲۲
۲-۱-۲- معنای اصطلاحی بزه‌دیده.....	۲۲
۳-۱-۲- تعریف بزه‌دیده‌شناسی.....	۲۶
۲-۲- گستره مفهوم بزه‌دیده.....	۲۸
۳-۲- پیدایش بزه‌دیده‌شناسی و سیر تکاملی آن.....	۳۲
۲-۳-۱- تاریخچه بزه‌دیده‌شناسی.....	۳۲
۲-۴-۱- اندیشه‌های پیشگامان در بزه‌دیده‌شناسی.....	۳۳
۲-۴-۲- بنیامین مندلسون.....	۳۴
۲-۴-۲- هانس فون هنتیک.....	۳۵
۲-۴-۳- عزت عبدالفتاح.....	۳۶
۲-۵- بزه‌دیده‌شناسی و جامعه جهانی.....	۳۷
۲-۶- حدود و ثغور بزه‌دیدگی.....	۳۸
۲-۷- تئوریهای بزه‌دیده‌شناسی.....	۴۲
۲-۸- ارکان، انواع، سلسه مراتب و پیمایش‌های بزه‌دیده‌گی.....	۴۳

- ۴۳..... ۲-۸-۱-۱-ارکان بزه دیده شناسی
- ۴۳..... ۲-۸-۱-۱-مبنای هنجاری
- ۴۳..... ۲-۸-۱-۲-کوتاهی نمودن دولت در جلوگیری از پدیده مجرمانه
- ۴۴..... ۲-۸-۱-۳-الغای سیستم کیفری
- ۴۴..... ۲-۸-۱-۴-تقلیل بزه کاری
- ۴۴..... ۲-۸-۱-۵-مبنای عقیدتی
- ۴۵..... ۲-۸-۲-انواع بزه دیدگی
- ۴۵..... ۲-۸-۱-۱-بزه دیدگی اولیه و ثانویه
- ۴۶..... ۲-۸-۲-۲-بزه دیدگی مکرر یا مکرر
- ۴۷..... ۲-۸-۲-۳-بزه دیدگی گروه یا فردی
- ۴۸..... ۲-۸-۳-سلسله مراتب بزه دیدگی
- ۵۱..... ۲-۸-۴-پیمایشهای بزه دیدگی
- ۵۳..... ۲-۹-۱-متغیرها، گونه شناسی و روابط بین بزه کار و بزه دیده
- ۵۳..... ۲-۹-۱-۱-متغیرهای بزه دیدگی
- ۵۳..... ۲-۹-۱-۱-بزه دیدگی برخاسته از طبقه اجتماعی
- ۵۴..... ۲-۹-۱-۲-بزه دیدگی برخاسته از سن
- ۵۶..... ۲-۹-۱-۳-بزه دیدگی برخاسته از جنسیت
- ۵۷..... ۲-۹-۱-۴-بزه دیدگی برخاسته از قومیت
- ۵۹..... ۲-۹-۲-گونه شناسی بزه دیدگان
- ۵۹..... ۲-۹-۱-۲-زنان بزه دیده
- ۵۹..... ۲-۹-۲-۲-کودکان و نوجوانان بزه دیده
- ۶۰..... ۲-۹-۳-سالمدان بزه دیده
- ۶۰..... ۲-۹-۴-ناتوانان بزه دیده
- ۶۱..... ۲-۹-۵-اقلیت های بزه دیده
- ۶۱..... ۲-۹-۳-روابط بین بزه کار و بزه دیده (بر اساس دیدگاه مندلسون)
- ۶۵..... فصل سوم بزه دیدگی و بزه دیده شناسی
- ۶۶..... ۳-۱-بزه دیدگی های گزارش نشده و علل آن

- ۶۷..... ۱-۱-۳- علل عدم گزارش بزه دیدگی ها در کشورهای مختلف جهان
- ۶۷..... ۱-۱-۱-۳- آمریکا
- ۶۸..... ۱-۱-۲- روسیه
- ۶۹..... ۱-۱-۳- کانادا
- ۶۹..... ۱-۱-۴- فرانسه
- ۷۰..... ۱-۱-۵- انگلستان
- ۷۱..... ۱-۲- علل عدم گزارش بزه دیدگی ها در ایران
- ۷۲..... ۲-۳- تنوع و گونه های جرم شناختی بزه دیدگان
- ۷۳..... ۱-۲-۳- بزه دیدگان فاقد تأثیر در بزه دیدگی
- ۷۴..... ۱-۱-۲-۳- استعداد بزه داری تحت تأثیر شرایط ویژه
- ۷۶..... ۱-۲-۲-۳- استعداد بزه داری یا بزه دیدگان مادر زادی
- ۷۷..... ۱-۲-۲-۳- بزه دیدگان مؤثر در بزه دیدگی
- ۷۷..... ۱-۲-۲-۳- بزه دیدگی به واسطه نقش بزه داری (ویژگی های بالفعل)
- ۷۸..... ۱-۲-۲-۳- بزه دیدگی بواسطه ویژگی های بالقوه (ویژگی های بالقوه)
- ۸۱..... فصل چهارم بزه دیده شناسی در قوانین کیفری ایران
- ۸۲..... ۱-۴- گونه شناسی حمایت از بزه دیده
- ۸۲..... ۱-۱-۴- حمایت کیفری، از گذر جرم انگاری و پیش بینی ضمانت اجرای مناسب
- ۸۷..... ۱-۲-۴- حمایت شکلی (آیین دادرسی مداری): برای شناسایی و اعاده مالکیت بزه دیده
- ۹۱..... ۱-۳-۴- جایگاه بزه دیده
- ۹۲..... ۲-۴- حقوق بزه دیدگان خاص در فرآیند کیفری
- ۹۳..... ۱-۲-۴- حقوق بزه دیدگان در مرحله تعقیب و پژوهش
- ۹۸..... ۲-۲-۴- حقوق بزه دیدگان در مرحله تعقیب و پژوهش
- ۹۹..... ۱-۲-۲-۴- تحلیل بزه دیده شناختی ماده ۷۰ قانون آیین دادرسی کیفری
- ۱۰۱..... ۲-۲-۲-۴- تحلیل بزه دیده شناختی ماده ۷۲ قانون آیین دادرسی کیفری
- ۱۰۲..... ۳-۲-۲-۴- تحلیل بزه دیده شناختی ماده ۸۸ قانون آیین دادرسی کیفری
- ۱۰۳..... ۴-۲-۲-۴- تحلیل بزه دیده شناختی ماده ۲۰۴ قانون آیین دادرسی کیفری
- ۱۰۴..... ۳-۲-۴- حقوق بزه دیده در مرحله دادرسی و صدور حکم

- ۴-۲-۴- حقوق بزه‌دیده در مرحله بعد از صدور حکم و تجدید نظر..... ۱۰۹
- ۴-۲-۵- حقوق بزه‌دیده در مرحله اجرا حکم..... ۱۱۲
- ۴-۲-۶- اثرات فقدان حمایت کیفری مناسب از زنان و بزه‌دیدگی آنان..... ۱۱۴
- ۴-۲-۶-۱- قتل زنان..... ۱۱۵
- ۴-۲-۶-۲- قطع عضو و جرح زنان..... ۱۱۶
- ۴-۲-۶-۳- حمایت از زنان در برابر قطع اندام جنسی و ازاله بکارت..... ۱۱۷
- ۴-۲-۶-۴- حمایت از زنان در برابر توهین و تعرض در اماکن عمومی..... ۱۱۹
- ۴-۲-۶-۵- حمایت از زنان باردار در برابر ضرب و جرح و اذیت و آزار..... ۱۲۰
- ۴-۲-۶-۶- حمایت از زنان در برابر تجاوزات جنسی..... ۱۲۲
- ۴-۲-۶-۷- است از زنان در برابر ربایش..... ۱۲۴
- ۴-۳-۱- اسناد بین‌المللی قوانین بزه‌دیده شناسی..... ۱۲۴
- ۴-۳-۱- تحول ملاقات جراتر - حمایت از بزه‌دیده در پیش نویس کنوانسیون ۲۰۱۰ بزه‌دیدگان ۱۲۴
- ۴-۳-۱-۱- همسانیه‌های پیش نویس کنوانسیون ۲۰۱۰ و اعلامیه ۱۹۸۵ در زمینه حقوق بزه‌دیده..... ۱۲۶
- الف) هم ترازوی حق‌های بزه‌دیده و هم (برهنگا)..... ۱۲۶
- ب) دسترس‌پذیری ساز و کارهای دادگری..... ۱۲۷
- ج) ساز و کارهای پاسخگویی به نیازهای بزه‌دیدگان..... ۱۲۷
- ۴-۳-۱-۲- نوآوری‌های پیش نویس کنوانسیون ۲۰۱۰..... ۱۲۸
- ۴-۳-۲- ترجمان حقوق بشری حمایت از بزه‌دیده در اصول و رویه‌های ۲۰۰۵..... ۱۲۸
- ۴-۳-۲-۵- پیشنهادات..... ۱۳۰
- منابع..... ۱۳۳
- کتاب فارسی:..... ۱۳۳
- مجلات و مقالات:..... ۱۳۴
- پایان نامه:..... ۱۳۶
- منابع عربی:..... ۱۳۶
- سایت‌های اینترنتی:..... ۱۳۷

پیش گفتار

بررسی حقوق کیفری حکایت از آن دارد که پژوهش های جرم شناسان و مسائل حقوق جزا بیشتر بر عناصری همچون جرم، مجرم و مجازات متمرکز بوده است و در نتیجه، قربانی جرم که در دوره انتقام خصوصی، نقش محوری را در فرایند تعقیب و مجازات مجرم بر عهده داشت و دفاعیات اصلی را در محاکمات ایفا می نمود، با گسترش دوره دادستان عمومی از نظر دور مانده و اهمیت خود را در مراحل مختلف عدالت کیفری از دست داده و حمایت از حکمرانان و دولت ها جایگزین آن گردیده است.

بزه دیده ۱۲ حقیقی^۱ ناودانه می باشد که در طول تاریخ از دید دانشمندان جهان به دور مانده است و چنانچه جرم شناسان و پیشینیان به آن پرداخته اند بدین جهت بوده است که خود بزه دیده نیز می توانسته است مانند سایرین به عنوان مرتکب احتمالی جرم مطرح باشد.

جرم یک پدیده مجرد نیست تا بتوانیم آن را از لحاظ پیرامونش مورد توجه و تجزیه و تحلیل قرار دهیم. اگر اندکی در واژه جرم شناسی و بزه نگاره^۲ آن (جرم، مجرم، جامعه) توجه کنیم به سرعت به جای خالی بزه دیده در این واژه تحریف آن پی خواهیم برد و این پرسش که نقش و جایگاه بزه دیده در این تعریف کجاست.

در وجدان فرد الزامی بودن رعایت قوانین اجتماعی یک حقیقت است و این که هیچ کس نمی تواند آزادانه یک بزهکار باشد، اما این قضیه در مورد بزه دیده صادق نیست، چرا که هر یک از ما و اطرافیانمان صرف نظر از نوع روابطی که میانمان حاکم است به

^۱ Victim

منزله بزه دیدگان بالقوه^{۱۳} هستیم و ممکن است در هر لحظه و هر مکانی مورد بزه دیدگی^{۱۴} قرار بگیریم. مشاهده بزه دیدگان واکنش های عاطفی شدیدی را بوجود می آورد و بدین علت بررسی آن به طریق علمی، واقع بینانه و بیطرف کاری مشکل به نظر می رسد.

افراد پس از روبرو شدن با بزه دیدگان به صورت ناخود آگاه درباره آنان اظهار نظر می کنند. برخی وی را بزه دیده تصور نمی کنند ((وی بزه دیده نیست)) که این طریق واکنش نشان می دهد وجود اولیه بزه دیده مورد تردید واقع شده است) و برخی دیگر بزه دیده شدن زرد را آسید کرده و به نوعی با وی همدردی می کنند ((بیچاره، چه می کشد، اگر من جای او بودم ته می کردم)). هر یک از واکنش ها به نوعی نشان دهنده نوعی تفاوت بین فرد بزه دیده و سایر افراد باشد.

بزه دیده دستاویزی است که سایر افراد، حتی برای جلب توجه افکار عمومی از آن ها استفاده می کنند.

رواندا^{۱۵}، برنامه های پیرامون اطفال و زنان بزه دیده، قربانیان تعرضات جنسی، قربانیان جنایات جنگی و غیره).

^{۱۳} Potential victim

^{۱۴} Victimization قربانیت/بزه دیده سازی

^{۱۵} Rwanda: از سال ۱۹۹۰ به بعد رواندا شاهد ارتکاب یکی از بدترین انواع نسل کشی از سوی دیکتاتور حاکم بر آن هابیاریمانا (Habyarimana) همسرش بوده است. این رژیم به وسیله اشغال مشترک فرانسه و X در اواخر سال ۱۹۹۰ بر روی کار آمد و از همان ابتدا اقدامات خود را علیه اقلیت توتسی (Tutsi) که قبل از آن کشور حکومت می کردند آغاز نمود. این اقدامات با تشکیل نیروهای شبه نظامی در اوایل سال ۱۹۹۲ شدت گرفت و از آن زمان اقدامات متعددی برای نابودسازی تمام نژاد توتسی و آن دسته از افراد هوتو (Hutu) که مخالف رژیم حاکم بودند یا به توتسی ها کمک می کردند انجام شد.

توجه به نقش و جایگاه بزه دیده در حقوق جنایی موضوع به نسبت نوینی است که به تازگی وارد علوم جنایی شده است، گرایشی نوپا از جرم شناسی که از بستر مطالعات دهه های ۶۰ و ۷۰ میلادی سربرآورده است و با وجود تولد تازه تاکنون درباره آن بسیار گفته و نوشته اند. در عصر حاضر با ظهور پدیده بزه دیده شناسی^{۱۶} شاهد رویکرد متفاوتی نسبت به قربانیان جرایم هستیم. در این رویکرد، بزه دیدگان نه مانند دوره انتقام خصوصی نقش محوری دارند و نه مانند دوره دادگستری عمومی از گستره سیاست جنایی بیرون مانده اند، بلکه به عنوان یکی از عناصر جرایم در مقابل دیگر ارکان آن (جرم و مجرم) دارای یک موقعیت حقوقی می باشند.

بزه دیده شناسی، رونق بخش بحث و تردیدی شاخه ای از جرم شناسی به شمار می رود، بزه دیده شناسی به هر مسئله ای که مربوط به بزه دیده باشد توجه درخور می کند؛ شخصیت بزه دیده، ویژگی های زیست شناختی، روان شناختی و اخلاقی، مشخصه های اجتماعی - فرهنگی اش، روابطش با مجرم و خانواده مشارکتش در وقوع جرم. مطالعه نقش و تاثیر بزه دیده در ایجاد یک رویداد جنایی (جرم) و حمایت شایسته و بایسته از او (بزه دیده)، دو ضلع اصلی این رشته مطالعاتی می باشد. ضلع نخست، که از آن با نام

دستورات رژیم جهت اجرا از طریق واحدهای بزرگ و کوچکی که در میان جامعه ایجاد شده، سرانجام به کل مردم می رسید و در نتیجه تعداد بسیاری از مردم عادی (به ویژه کشاورزان) به جرم قاتلین پیوستند. شاید برای اولین بار در تاریخ امروز جهان، مردم عادی یک کشور در سطح گسترده و بر اساس دستورات و تشویق های رژیم به قتل هموطنان خود، تجاوز به آن ها، سوزاندن خانه ها و غارت اموال آنان پرداختند. این هموطنان در برخی از موارد، همسایه یا حتی خویشاوند آن ها بودند.

شرکت در این جریان آنچنان گسترده بود که طبق برخی از آمار موجود ۴۰ تا ۶۰ درصد مردم هونو در ارتکاب آن ها دخالت داشتند. در اواسط سال ۱۹۹۴ حدود نیمی از جمعیت کشور و رهبری ۵۰ درصد خانوارها را زنان تشکیل می دادند. میر محمد صادقی، حسین، حقوق جزای بین الملل (مجموعه مقالات)، انتشارات میزان، چاپ اول، پاییز ۷۷، صفحه ۱۵۶.

^{۱۶} Victimology

((بزه دیده شناسی نخستین یا علمی^{۱۷})) یاد شده است به بررسی نقش و سهم بزه دیده در آن چه بر سرش آمده است می پردازد. اما ضلع دوم این رشته مطالعاتی که از آن با نام ((بزه دیده شناسی دومینیا حمایتی^{۱۸})) یاد شده است تاکیدش بر رسمیت پیدا کردن حقوق مشخصی برای بزه دیدگان می باشد که حمایتی همه جانبه از آنان را به دنبال داشته باشد. مهم ترین رهیافت جرم شناسانه بزه دیده شناسی، که کانون مشترک هر دو ضلع بزه دیده شناسی را شکل داده است، پیشگیری از بزه دیدگی^{۱۹} می باشد. به عبارت دیگر می توان گفت پیشگیری از رویداد جنایی _ که در هر دو بعد کشی و واکنشی، مهم ترین دغدغه برای سیاست گذاران عدالت کیفری بشمار می رود _ امروزه وارد قلمرو بزه دیده شناسی نیز شده است.

با این همه به نظر می رسد دست اندرکاران عدالت کیفری در ایران بخصوص در چند سال گذشته، تلاش های قابل توجهی در عرصه تحولات قضایی و کیفری کشور از خود بجای گذاشته اند اما در زمینه بزه دیده شناسی و نقش و جایگاه مهم آن در پیشگیری از جرم کمتر نگاه های خود را معطوف داشته اند. از طرفی مسئولان سیاست جنایی و قانون گذاران باید بدانند و آگاه باشند که در عصر حاضر اتخاذ هرگونه تصمیمی در ارتباط با وضع قوانین و مقررات بدون توجه به جایگاه و نقش بزه دیدگان در سیاست جنایی رویه ای اشتباه بوده و محکوم به شکست خواهد بود.

البته باید گفت که بزه دیده شناسی این توانایی را دارد که در بعدی مختلف چون پیشگیری از جرم، حمایت از بزه دیدگان، کشف رقم سیاه جرایم و نظایر آن تحولاتی

^{۱۷} Primary or scientific victimization

^{۱۸} Secondary or Assistance Victimization

^{۱۹} Prevention of victimization

شگرف ایجاد کند و زمانی این قابلیت ها به فعلیت خواهند رسید که موانعی که بر سر راه پیشرفت همه جانبه بزه دیده شناسی قرار دارند برطرف شوند.

لذا اثر پیش رو در راستای غنای هر چه بیشتر ادبیات حقوق کیفری و رفع نقیصه ناشی از کم توجهی به موضوع پیش رو تدوین یافته است تا گامی هر چند کوتاه در مسیر حق و عدالت باشد. در پایان لازم است از همه خردورزانی که در به ثمر رسیدن این اثر یاری رسان بودند به ویژه قاضی عالم و فرهیخته جناب آقای مازیار خادمی که از راهنمایی های ارزنده شان در تدقیق و تحلیل مطالب همواره بهره برده ایم، تشکر و قدردانی نمایم.

محمد شعیب عارفی-رضا نصیری

تابستان ۱۳۹۸